

Dr hab. Agata Popławska

Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Białymstoku

KOMPETENCJE NAUCZYCIELA W ZMIENIAJĄCEJ SIĘ SZKOLE (WYBRANE ZAGADNIENIA)

Streszczenie

Współczesność wymaga, by człowiek odpowiedzialnie kreował zarówno siebie (swoją świat wewnętrzny), jak i rzeczywistość go otaczającą (świat zewnętrzny), przeżywał własną sprawczość, korzystał z wolności wyboru odwołując się do przyjętego systemu wartości i podejmował autonomiczne działania w różnych sferach. Stanie się tak, gdy podmiot dążąc do rozwoju zdobędzie i wykorzysta określone kompetencje. W artykule skoncentrowano się na zagadnieniach dotyczących kompetencji nauczyciela. Podkreślono istotną rolę nauczycieli w podnoszeniu jakości edukacji. Przedstawiono wybrane klasyfikacje nauczycielskich kompetencji. Szczególną uwagę poświęcono kompetencjom poznawczym i kompetencjom emocjonalnym. Kompetencje emocjonalne i kompetencje poznawcze należy uznać za potencjał niezbędny do twórczego funkcjonowania w życiu codziennym i w pracy nauczyciela. Kompetencje te pozwalają na optymalne postępowanie w konkretnych sytuacjach i służą samorealizacji.

Słowa kluczowe: kompetencje, kompetencje nauczyciela, kompetencje poznawcze, kompetencje emocjonalne, szkoła

**TEACHERS' COMPETENCIES IN A CHANGING SCHOOL
(SELECTED ISSUES)****Abstract**

Our times require us to responsibly create both ourselves (our internal world) and the surrounding reality (the external world), to experience our agency, to use the freedom of choice referring to the adopted system of values, and to take autonomous actions in different spheres. This will be achieved when the subject, trying to develop, will acquire and use certain competencies. The article focuses on issues concerning competencies teacher. It highlights the important role of teachers in improving the quality of education. Selected classifications of teacher competences are presented, with particular consideration of cognitive, emotional competence, cognitive competence. Emotional competence and cognitive competence should be treated as a potential, which is essential to the creative function in everyday life and in the work of the teacher. These competencies allow for optimal behaviours in particular situations and promote self-fulfilment.

Keywords: competence, competence teacher, cognitive competence, emotional competence, teacher, school

Wprowadzenie

Współczesność otwiera przed ludźmi znacznie większe niż poprzednio możliwości osiągnięcia różnorodnych celów życiowych, ale jednocześnie człowiekowi towarzyszy często niepewność co do przyszłości, którą trudno przewidzieć. Z jednej strony, świat zdaje się otwarty dla każdej ambitnej jednostki, która może skorzystać z bogatej oferty edukacyjnej, z drugiej zaś – rozbudowuje pokłady niepewności dotyczącej przydatności aktualnych dokonań w perspektywie dynamicznej rzeczywistości¹. Miejscem, które może przygotowywać do funkcjonowania w zmieniającym się świecie jest szkoła, oferująca dobre warunki do rozwoju i nabywania potrzebnych kompetencji. Ważnymi podmiotami funkcjonującymi w tej instytucji, pomiędzy którymi zachodzi szereg związków i zależności, zgodnie z ideą trójpodmiotowości są uczniowie, nauczyciele

¹ M.J. Szymański, *O specyfice i znaczeniu współczesnych problemów edukacyjnych*, [w:] M.J. Szymański, B. Przybylski (red.), *W kręgu współczesnych problemów edukacyjnych*, Warszawa 2015, s. 15.

i rodzice. Osoby te mają do wypełnienia określone role, wykonują zadania, które umożliwiające osiągnięcie założonych celów. Oprócz wskazania długoterminowych celów ogólnych, ważne staje się określenie zasobów tkwiących w poszczególnych podmiotach edukacyjnych rozpoznanie możliwości uczenia się i kreowanie właściwego środowiska uczenia się. Każda szkoła rozwija swój specyficzny charakter, który odróżnia ją od innych placówek. Różnice te wynikają z określonych zewnątrz- i wewnątrzszkolnych warunków m.in. przestrzeni społecznej w której placówka funkcjonuje, konkretnych środków finansowych, z bazy materialnej, dostępu do nowoczesnych technologii, składu rodziców i uczniów, klimatu szkoły, postaw i kompetencji nauczycieli².

Kategoria kompetencje³

Pojęciu kompetencja jest nadawanych wiele znaczeń. W słowniku znajdujemy między innymi określenie: „kompetencja – posiadanie wiedzy i doświadczenia w jakiejś dziedzinie umożliwiające prawidłowe wypełnianie obowiązków i podejmowanie właściwych decyzji”⁴.

Biorąc pod uwagę etymologię tego terminu – *competentia* – oznacza „odpowiedniość”, „zgodność”. W Słowniku wyrazów obcych „kompetencję” definiuje się jako „właściwość, zakres uprawnień, pełnomocnictw określonego działania; zakres czyjejs wiedzy, umiejętności, odpowiedzialności”⁵.

Szeroki zakres treści kategorii „kompetencja” wyznacza jej interdyscyplinarny charakter. Zagadnienie kompetencji podejmowane jest zwłaszcza w psychologii i w pedagogice.

Psycholog R.W. White proponuje uznać, że kompetencja oznacza pragnienie, potrzebę człowieka do wywierania skutecznego

² Por. I. Nowosad, *Tworzenie programów szkolnych jako narzędzi doskonalenia praktyki szkolnej*, [w:] I. Nowosad, I. Mortag, J. Ondrakova, *Jakość życia i jakość szkoły. Wprowadzenie w zagadnienia jakości i efektywności pracy szkoły*, Zielona Góra 2010, s. 168.

³ Pisałam na ten temat w: A. Popławska, *W drodze ku pełnej podmiotowości. Kompetencje podmiotowe gimnazjalistów*, Białystok 2013, s. 86-93.

⁴ E. Sobol (red.), *Ilustrowany słownik języka polskiego*, Warszawa 1999.

⁵ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i bliskoznacznych*, Warszawa 2000.

wpływu na otoczenie. Jest to motywacja wewnętrzna do efektywnego oddziaływania na otoczenie, prowadząca do gromadzenia wiedzy, nabywania nowych umiejętności, które umożliwiają coraz lepsze radzenie sobie. W późniejszych pracach R.W. White'a znajdujemy stwierdzenie, że kompetencja może być też traktowana jako pewien wzorzec, pożądany kierunek dążeń i rozwoju⁶.

Dość często termin ten stosuje się do określenia efektywności, z jaką funkcjonuje osoba w różnych, zmieniających się warunkach czy rolach społecznych.

Kinga Tucholska odwołując się do poglądów Ravena opisuje dwa podstawowe wyznaczniki efektywnych zachowań:

1. **Komponent wartości** – tzw. tendencje wartościujące – czyli to, co ceni osoba, ku czemu się ona skłania. Oceniany jest on ze względu na to, jakie są – przejawiające się w zachowaniu – kierunki dążeń osoby⁷.

2. **Komponent skuteczności** – wiąże się z tym, czy osoba jest w stanie zaangażować się w różne działania, które umożliwią jej osiągnięcie tego, co stanowi dla niej wartość. Składa się nań szereg kognitywnych, afektywnych, wolitywnych aktywności oraz zachowań o charakterze społecznym. Wymienia wśród nich: „(a) **aktywności o charakterze poznawczym**, takie jak: zdolność podejmowania decyzji, planowanie tego, co i jak ma być osiągnięte, monitorowanie efektów własnej pracy, myślenie o mogących się pojawić trudnościach oraz o sposobach ich ominięcia; (b) **emocjonalne** (...) – zdolność uświadamiania sobie przeżywanych emocji i włączania ich w proces rozwiązywania problemu, czerpanie radości z odnoszonych sukcesów i umiejętność radzenia sobie z negatywnymi emocjami w razie porażki; (c) **wolitywne** (...) – niepoddawanie się w obliczu niepowodzeń, determinacja i upór w dążeniu do celu; (d) **społeczne** (...) – umiejętność zwracania się do innych o pomoc i wsparcie, (...) zdolność kierowania działaniem innych i dostrzegania trudności oraz konfliktów pojawiających się w zespole pracującym nad danym problemem”⁸ [podkr. A.P.].

⁶ K. Tucholska, *Kompetencje temporalne jako wyznaczniki dobrego funkcjonowania*, Lublin 2007, s. 9.

⁷ Ibidem, s. 63.

⁸ Ibidem, s. 63-64.

Określenie „kompetentny/kompetentna” stosuje się wobec osoby, która:

- przejawia naturalną potrzebę bycia skuteczną w działaniu, efektywną w oddziaływaniu na otoczenie i w przystosowaniu się do jego zmieniających się warunków;
- ujawnia pozytywną postawę względem siebie, łączącą się z przekonaniem o własnej skuteczności i możliwości porażenia sobie w danej sytuacji;
- funkcjonuje w sposób optymalny;
- charakteryzuje się określonym układem psychospołecznych cech i właściwości, które zapewniają efektywność w zakresie podejmowanych przez nią zadań i ról życiowych⁹.

W pedagogice także znajdujemy różne propozycje definiowania pojęcia kompetencje. Raportcie Delorsa¹⁰, *Edukacja. Jest w niej ukryty skarb* kompetencje opisuje się jako system wiedzy, umiejętności działania i osobistego zaangażowania się człowieka w proces zmiany. Kompetencja jest kategorią podmiotową, odnosi się zawsze do konkretnej osoby lub grupy osób.

Wincenty Okoń w *Nowym słowniku pedagogicznym* podaje – kompetencja oznacza zdolność do osobistej samorealizacji, zdolność do określonych obszarów zadań¹¹. Osoba mająca kompetencje efektywnie radzi sobie w danym zakresie, wykorzystując wiedzę teoretyczną, własne umiejętności i sprawności, odczuwa potrzebę danego zachowania i jest świadoma jego konsekwencji.

Interesującą definicję zaproponowała Maria Dudzikowa – kompetencja: „jest to struktura poznawcza, złożona z określonych zdolności, zasilana wiedzą i doświadczeniami, zbudowana na zespoleniu przekonań, iż za pomocą tych zdolności warto i można w danym kontekście sytuacji własnej jednostki inicjować i realizować skutecznie zadania w celu osiągania we własnej osobowości i zachowaniach zmian zgodnych z pożądanymi przez siebie standardami”¹².

Zdaniem M. Czerepaniak-Walczak kompetencja to – szczególna właściwość, wyrażająca się w demonstrowaniu na wyznaczo-

⁹ Ibidem, s. 69.

¹⁰ J. Delors, (red.) *Edukacja – jest w niej ukryty skarb*, Warszawa 1998.

¹¹ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1996, s. 129.

¹² M. Dudzikowa, *Kompetencje autokreacyjne – możliwości ich nabywania w toku studiów pedagogicznych*, „Edukacja” 1993, nr 4.

nym przez społeczne standardy poziomie, umiejętności adekwatnego zachowania się, w świadomości potrzeby i konsekwencji takiego właśnie zachowania oraz w przyjmowaniu na siebie odpowiedzialności za nie¹³.

Kompetencje przejawiają się w zdolności do wykonywania określonych czynności w sposób zgodny z przepisami określonej roli społecznej. Jest to zdolność do stosowania wiedzy i umiejętności w nowych sytuacjach, a jednocześnie sytuacje te wpływają na zmianę kompetencji, ich rozwój. Krótko rzecz ujmując, jest to posiadanie i rozwijanie odpowiednich umiejętności, wiedzy, właściwych postaw i doświadczeń w celu adekwatnego i odpowiedzialnego wypełnienia roli.

Można uznać, że kompetencje są podstawową cechą „determinującą istnienie możliwości skutecznego realizowania ról życiowych”¹⁴.

Kompetencja jako zdolność do czegoś może być rozpatrywana z wielu perspektyw. A. Męczkowska wyróżnia pięć kategorii uwzględniając różny charakter aktywności podmiotu: kompetencja jako podstawa sprawności działania, jako warunek konstruowania psychospołecznej tożsamości jednostki, jako zdolność refleksyjnego działania, jako warunek dystansującego rozumienia, jako potencjał działania o charakterze emancypacyjnym¹⁵.

Szeroko rozumiana kategoria kompetencje obejmuje zarówno pragnienia, potrzeby, wewnętrzną motywację do działania oraz umiejętności i pełnomocność człowieka. Może też być uznana za wzorzec, ideał, do którego człowiek dąży. Wiąże się także kompetencję z efektywnością zachowań, której wyznacznikami są tendencje wartościujące (kierowanie się w podejmowaniu działania tym co człowiek, ceni, co uznaje za ważne) oraz zaangażowanie w szereg działań (aktywność poznawcza, emocjonalna, wolitywna, społeczna). Podkreśla się zdolność do samorealizacji, wykorzystywanie zdolności, posługiwanie się nabytymi umiejętnościami w ce-

¹³ M. Czerepaniak-Walczak, *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Toruń 1997, s. 88.

¹⁴ Dubois D, W. Rothwell, *Zarządzanie zasobami ludzkimi oparte na kompetencjach*, Gliwice 2004, s. 33.

¹⁵ A. Męczkowska, *Od świadomości nauczyciela do konstrukcji świata społecznego. Nauczycielskie koncepcje wymagań dydaktycznych a problem rekonstrukcyjnej kompetencji ucznia*, Kraków 2002, s. 123.

lu skutecznego działania. Umiejętność adekwatnego zachowania łączy się ze świadomością potrzeby i skutków określonego zachowania i przyjęcia na siebie odpowiedzialności za nie.

Strukturę kompetencji rozumianych jako właściwości osoby, gdzie zintegrowane są takie komponenty jak: określony układ cech, potrzeby, zdolności, umiejętności, przekonania, postawy (wiedza, uczucia, zachowania) można przedstawić w sposób następujący (ryc. 1).

Rycina 1. Komponenty kompetencji

Źródło: opracowanie własne, por. A. Popławska, *Kompetencje podmiotowe uczniów wyznacznikiem dobrego funkcjonowania w dynamicznej współczesności*, [w:] A. Harbatski, E. Krysztofik-Gogol (red.) *Edukacja w perspektywie wyzwań współczesności*, Toruń 2016, s. 55.

Kompetencje człowieka posiadającego określony potencjał (cechy, zdolności, potrzeby) powstają w wyniku zintegrowania wiedzy, różnych umiejętności, w ich kształtowaniu się istotną rolę odgrywają wcześniejsze i aktualne doświadczenia, a do pełnego zaangażowania się niezbędne są przekonania o konieczności takiego a nie innego działania. Posiadane przez człowieka kompetencje nie są statyczne, ich rozwój polega zazwyczaj na przeobrażaniu się, a nie na zastępowaniu starych form przez nowe. Ulegają przekształceniom w toku rozwoju i ustawicznego uczenia się człowieka.

To dzięki kompetencjom człowiek uzewnętrznia swoją podmiotowość, aktywnie rozwija swoje potencjalności zgodnie z przyjętym systemem wartości i efektywnie działa, korzystając z posiadanej wiedzy i umiejętności, zmienia odpowiedzialnie otaczającą go rzeczywistość a jednocześnie zmienia siebie. Kompetencje te pozwalają na optymalne postępowanie w konkretnych sytuacjach¹⁶.

Kompetencje nauczyciela

Zdaniem J. Szempruch kompetencje nauczyciela mogą być rozumiane jako „struktura poznawcza złożona z wiedzy, umiejętności, cech osobowości i wartości, którymi charakteryzuje się nauczyciel w wykonywaniu zadań zawodowych, przejawiają się w określonych zachowaniach, podlegają rozwojowi i są mierzalne”¹⁷.

Kompetencje nauczyciela można uznać za byt samoorganizujący się i wewnętrznie motywowany, co wiąże się z wykorzystywanie zdolności do posługiwania się wyuczonymi umiejętnościami w celu skutecznego działania w nowych sytuacjach¹⁸.

Robert Kwaśnica wyróżnia dwie grupy kompetencji:

1. praktyczno-moralne (które są wyznacznikiem całej działalności nauczyciela), należą do nich: kompetencje interpretacyjne, kompetencje moralne, kompetencje komunikacyjne,
2. kompetencje techniczne (które warunkują powtarzalność pracy), należą do nich: kompetencje postulacyjne, kompetencje metodyczne, kompetencje realizacyjne¹⁹.

¹⁶ Por. A. Popławska, *Kompetencje podmiotowe uczniów wyznacznikiem dobrego funkcjonowania w dynamicznej współczesności*, [w:] A. Harbatski, E. Krysztofik-Gogol (red.) *Edukacja w perspektywie wyzwań współczesności*, Toruń 2016, s.55.

¹⁷ J. Szempruch, *Pedeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*, Kraków 2013, s. 103.

¹⁸ J. Michalik-Surówka, *Kompetencja do uczenia się przyszłych nauczycieli – analiza jakościowa*, [w:] E. Koziół, E. Kobylecka (red.), *Kompetencje nauczyciela – stan, potrzeby, kierunki zmian*, Zielona Góra 2002, s. 183.

¹⁹ R. Kwaśnica, *Wprowadzenie do myślenia. O wspomaganiu nauczycieli w rozwoju*, [w:] *Z zagadnień peudeologii i kształcenia nauczycieli*, „Studia Pedagogiczne” 1995, LXI, s. 18.

Zestaw standardów kompetencji zawodowych nauczyciela, który przedstawia w swoich pracach K. Denek to:

- kompetencje prakseologiczne,
- współdziałania,
- kreatywne,
- informacyjne
- moralne
- kompetencje komunikacyjne²⁰.

Na kolejny projekt standardów zawodowych kompetencji nauczycieli składają się standardy: interpretacyjno-komunikacyjny, kreatywny, współdziałania, pragmatyczny i informatyczno-medialny²¹. Zmianie ulega standard prakseologiczny, który nazwano pragmatycznym. Rozszerzono standard komunikacyjny o interpretacyjny, a informatyczny o medialny oraz zrezygnowano ze standardu kompetencji moralnych. Jolanta Szempruch uzupełnia te listę o kompetencje osobiste²².

Natomiast W. Strykowski proponuje następujące obszary kompetencji ważnych dla zawodu nauczyciela, akcentując otwarty charakter przedstawionej listy:

- kompetencje merytoryczne (rzeczowe),
- kompetencje psychologiczno-pedagogiczne,
- kompetencje diagnostyczne, związane z poznawaniem uczniów i ich środowiska,
- kompetencje w dziedzinie planowania i projektowania,
- kompetencje dydaktyczno-metodyczne,
- kompetencje komunikacyjne,
- kompetencje medialne i techniczne,
- kompetencje związane z kontrolą i oceną osiągnięć uczniów oraz jakościowym pomiarem pracy szkoły,
- kompetencje dotyczące projektowania i oceny programów oraz podręczników szkolnych,

²⁰ por. K. Denek, *O nowy kształt edukacji*, Toruń 1998, s. 214-217.

²¹ J. Szempruch, *Pedagogiczne kształcenie nauczycieli wobec reformy edukacji w Polsce*, Rzeszów 2000, s. 263-269.

²² J. Szempruch, *Wsparcie nauczyciela w rozwoju kompetencji zawodowych.*, [w:] B. Bugajska-Jaszczołt, J. Karczewska, A. Przychodni, E. Zyzik (red.) *Kompetentny nauczyciel wczesnej edukacji inwestycją w lepszą przyszłość*, Kielce 2013, s. 62.

- kompetencje autoedukacyjne, związane z rozwojem zawodowym²³.

Kazimierz Denek zwraca uwagę, że obecnie od nauczycieli oczekuje się nie tylko starannego przygotowania psychologiczno-pedagogicznego, ale też kompetencji do realizowania dwóch dopełniających się przedmiotów nauczania oraz kompetencji wychowawczych z zakresu pracy z młodzieżą trudną i przeciwdziałania niepowodzeniom szkolnym, a także współpracy z rodzicami, samorządem szkolnym i lokalnym²⁴.

W opinii E. Gaweł-Luty w rozważaniach wielu autorów obejmujących kompetencje nauczyciela występują odmienne podejścia metodologiczne co prowadzi do odmienności formalnej, znaczeniowej i zadaniowej. Uważa ona, że „strukturą porządkującą byłoby potraktowanie kompetencji nauczyciela jako zakresu jego wiedzy poznawczo-merytorycznej, umiejętności realizacyjnych oraz prezentowanej postawy etycznej”²⁵.

W dalszej części tekstu podjęto analizę wybranych obszarów kompetencji nauczyciela związanych z jego funkcjonowaniem w sferze intelektualnej oraz intra- i interpersonalnej oraz istotnych w realizacji funkcji dydaktyczno-wychowawczej zmieniającej się szkoły, jednak rzadziej przedstawianych w literaturze przedmiotu.

Kompetencje poznawcze nauczycieli

Żyjemy w społeczeństwie informacyjnym, które m.in. charakteryzuje: wzrost znaczenia wiedzy teoretycznej jako źródła innowacji; wzrost znaczenia tzw. technologii intelektualnych jako podstawy podejmowania decyzji; szybkość obiegu informacji; kompresja przestrzeni i czasu; możliwość podjęcia komunikowania w dowolnym czasie; „rzeczywistość wirtualna” w obrazach, dźwiękach, tekstach, w życiu społecznym; rosnąca różnorodność w sposobach wypowiedzania się i twórczej ekspresji; wielość alternatywnych

²³ W. Strykowski, J. Strykowska, J. Pielachowski, *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*, Poznań 2003, s. 24 i następne.

²⁴ K. Denek, *Ku dobrej edukacji*, Toruń-Leszno 2005, s. 219.

²⁵ E. Gaweł-Luty, *Dialog podmiotów edukacyjnych a problemy współczesności*, [w:] A. Karpińska, K. Borawska-Kalbarczyk, A. Szwarz (red.), *Edukacja w perspektywie oczekiwań współczesności*, Toruń 2016, s. 51.

źródeł informacji; zalew informacji, często zniekształconych i nieumiejętność ich selekcji; przenikanie informacyjnych technologii cyfrowych do nauki, sztuki, gospodarki, polityki, życia codziennego i bezpowrotne uzależnienie funkcjonowania wielu sfer życia od komputerów; zmiany w komunikowaniu się ludzi, a tym samym zmiany w funkcjonowaniu więzi społecznych²⁶.

Funkcjonowanie nauczycieli w cywilizacji informacyjnej wymaga odpowiedniego przygotowania. Następuje przyspieszony rozwój wiedzy (co kilka lat zasób wiedzy podwaja się, w niektórych dziedzinach nawet szybciej) i jednocześnie dochodzi do jej starzenia się. Nauczyciele stają się poszukiwaczami i twórcami wiedzy, która pomaga im skutecznie działać, rozwijać samych siebie i stworzyć optymalne warunki sprzyjające rozwojowi uczniów. Należy pamiętać, że wiedza jest terminem znacznie szerszym niż informacja. Wiedza to połączenie odpowiednio dobranych informacji, doświadczeń i ocen wartości oraz analitycznego wglądu w dane zagadnienie²⁷. Ważne jest nie tylko posiadanie wiedzy, ale także przetworzenie jej na zbiór reguł którymi kierujemy się podejmując różne działania.

Dynamicznie zmieniająca się rzeczywistość wymaga, aby każdy nauczyciel ustawicznie uczył się. Katarzyna Borawska-Kalbarczyk proponuje, aby ciągle uczenie się w traktować jako autonomiczne zachowanie ludzi zorientowanych na wiedzę, które przekształca się w swoistą koncepcję istnienia w świecie, gdzie wiedza, kwalifikacje, umiejętności stają się zasobem najważniejszym²⁸. Można powiedzieć, że w społeczeństwie informacyjnym kapitał intelektualny nauczyciela jest podstawą jego działania, od niego zależy rozwój zawodowy i osobisty oraz osiągnięcie sukcesu w pracy pedagogicznej.

Kompetencje poznawcze stanowią „kategorię bardzo ogólną i pojemną, w której skład wchodzi wiele umiejętności, a mianowicie: (1) przetwarzania informacji (związane z ich wyszukiwaniem,

²⁶ M. Golka, *Bariery w komunikowaniu i społeczeństwo (dez)informacyjne*, Warszawa 2008, fragment online <http://wiedzaiedukacja.eu/archives/9056>, [16.03.2013].

²⁷ J. Wołoszyn, *Wiedza kluczowym zasobem w przedsiębiorstwie*, [w:] S. Partycki (red.), *Człowiek a rynek*, Lublin 2004, tom 2, s.363.

²⁸ K. Borawska-Kalbarczyk, *Kompetencje informacyjne uczniów w perspektywie zmian szkolnego środowiska uczenia się*, Warszawa 2015, s. 45.

analizowaniem, dokonywaniem ich syntezy, raportowaniem, planowaniem wykorzystania wiedzy i projektowaniem rozwiązań określonych problemów); (2) planowania czynności poznawczych; (3) organizowania uczenia się (w tym samodoskonalenia); (4) korzystania z wielu źródeł wiedzy; (5) współdziałania z innymi w procesie uczenia się; (6) właściwego posługiwania się zdobytą wiedzą”²⁹.

Tadeusz Pilch podkreśla znaczenie kompetencji poznawczych w rozwoju człowieka. Wskazuje na kompetencje poznawcze (poszukiwanie, myślenie), wymienia też kompetencje regulacyjno-poznawcze (umożliwiające komunikację) oraz kompetencje regulacyjne (współpraca, działanie, adaptacja)³⁰.

Natomiast M. Czerepaniak-Walczak kompetencje poznawcze uznaje za kondycję intelektualną i moralną osoby, którą charakteryzuje otwartość na zmiany, gotowość do posługiwania się nowymi informacjami o sobie i świecie, umiejętność aktualizowania wiedzy³¹. „Kompetencje poznawcze refleksyjnego praktyka są zatem przejawem jego świadomości, która umożliwia mu wykraczanie poza bezpośrednią sytuację”³².

Kompetencje poznawcze nauczyciela przejawiają się w umiejętnościach: zdobywania informacji z wielu różnych źródeł, ich krytycznej interpretacji, konstruowania wiedzy i posługiwania się nią zarówno w sytuacjach modelowych jak i w sytuacjach problemowych. Zdolności konstytuujące kompetencje poznawcze to: myślenie, wyobraźnia, zdolność obserwacji, umiejętność słuchania, komunikowania się. Bardzo ważne w tym zakresie kompetencji stają się zdolności umysłowe niezbędne do przetwarzania licznych, często sprzecznych informacji: analiza i synteza, uogólnianie, ocenianie, abstrahowanie i refleksja. Do komponentów omawianych kompetencji zaliczyć należy także umiejętności: planowania czyn-

²⁹ R. Michalak, *Poznawanie świata przyrody jako kontekst rozwoju kompetencji poznawczych trzecioklasistów*, [w:] H. Sowińska (red.), *Dziecko w szkolnej rzeczywistości. Założony a rzeczywisty obraz edukacji elementarnej*, Poznań 2011, s. 134.

³⁰ T. Pilch, *Wyzwania przyszłości a wychowanie prorodzinne*, [w:] M. Chymuk, D. Topa (red.), *Edukacja prorodzinna, księga dedykowana Profesorowi Marianowi Śnieżyńskiemu*, Kraków 2000, s. 85.

³¹ M. Czerepaniak-Walczak, *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Toruń 1997, s. 87.

³² Ibidem, 93.

ności poznawczych, organizowania uczenia się, współdziałania z innymi w procesie uczenia się oraz właściwego posługiwania się zdobytą wiedzą.

Jak pisze S. Palka myślenie nauczyciela powinny charakteryzować takie właściwości jak elastyczność, oryginalność, krytycyzm, niezależność – nieuleganie stereotypom i naciskom wywieranym przez innych³³.

Zdaniem J. Szempruch coraz silniej akcentuje się intencje samokształcenia i samorozwoju nauczyciela, potrzebę pobudzania indywidualnych wysiłków każdej osoby w kierunku uczenia się, poznawania świata i samego siebie oraz kierowania własnym rozwojem. Ważne staje się urzeczywistnianie koncepcji edukacji ustawicznej, uczenia się przez całe życie, zarówno sprzyjając pogłębianiu dyspozycji poznawczych, jak też dla wzbogacaniu życia osobowego³⁴.

Kompetencje emocjonalne nauczycieli

Do pożądaných kompetencji nauczyciela w zmieniającej się szkole należy zaliczyć także kompetencje emocjonalne. Można przyjąć, że jest to świadomość i sprawność działania w przestrzeni emocji, zdolność do osobistej refleksji, umiejętność skutecznej regulacji własnych zachowań emocjonalnych i regulacji społecznej. Kompetencje emocjonalne pedagoga należy uznać za potencjał niezbędny do twórczego funkcjonowania w życiu zawodowym i osobistym. Kompetencje emocjonalne pozwalają na optymalne postępowanie w konkretnych sytuacjach i służą samorealizacji. Wysoki poziom umiejętności emocjonalnych nauczycieli umożliwia dobre porozumienie w szkole, współdziałanie na rzecz dobra własnego i innych oraz sprzyja eliminowaniu destrukcyjnych zachowań.

Carolyn Saarni pojęcie kompetencje emocjonalne definiuje jako „nabyte w toku rozwoju umiejętności i sprawności emocjonal-

³³ S. Palka, *Pedagogika w stanie tworzenia. Kontynuacje*, Kraków 2003, s. 159.

³⁴ J. Szempruch, *Pedagogiczne kształcenie nauczycieli wobec reformy edukacji w Polsce*, Rzeszów 2000, s. 170.

ne oraz wiedza o sposobach i wzorach zachowań emocjonalnych w relacjach interpersonalnych”³⁵. Wyróżnia ona kilka komponentów wchodzących w skład kompetencji emocjonalnych: świadomość stanów emocjonalnych, umiejętność różnicowania emocji przeżywanych przez innych, zdolność do używania określeń werbalnych do opisu emocji, zdolność do adaptacyjnego radzenia sobie z emocjami negatywnymi, zdolność do emocjonalnej samowystarczalności, zdolność do akceptacji perspektywy interakcyjnej w relacjach interpersonalnych emocjonalnie angażujących³⁶.

Mirosława Leopold³⁷ odwołując się do propozycji C. Saarni, zwraca uwagę na 3 grupy czynników:

1. elementarne umiejętności kompetencji emocjonalnej (świadomość własnych stanów emocjonalnych, rozróżnianie emocji u innych, nazywanie poszczególnych stanów emocjonalnych);
2. wiedza i umiejętności budujące poczucie skuteczności emocjonalnej (adekwatny poziom głębokości przeżywania, adaptacyjne radzenie sobie z emocjami, poczucie emocjonalnej skuteczności);
3. wiedza i umiejętności wykorzystywane w relacjach (empatia, rozumienie przeżyć emocjonalnych innych osób, wykorzystywanie posiadanych informacji o innej osobie, wiedza dotycząca wpływu ekspresji emocjonalnej na zachowania innych, wiedza dotycząca wpływu emocji na inne procesy, świadomość tego co wyznacza naturę relacji interpersonalnych) (ryc.2).

Charakteryzując kompetencje emocjonalne nauczyciela warto przypomnieć ciekawe ujęcie, które zaproponowały J. Madalińska-Michalak i R. Góralska³⁸ odwołując się do propozycji Majorsa. Nauczyciel kompetentny emocjonalnie nie tylko powinien posiadać umiejętności rozpoznawania, jakie uczucia odczuwa i jak są one

³⁵ C. Saarni, *The development of emotional competence*, cyt. za T. Maruszewski, E. Ścigała, *Emocje – Aleksytymia – Poznanie*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 1998, s. 107.

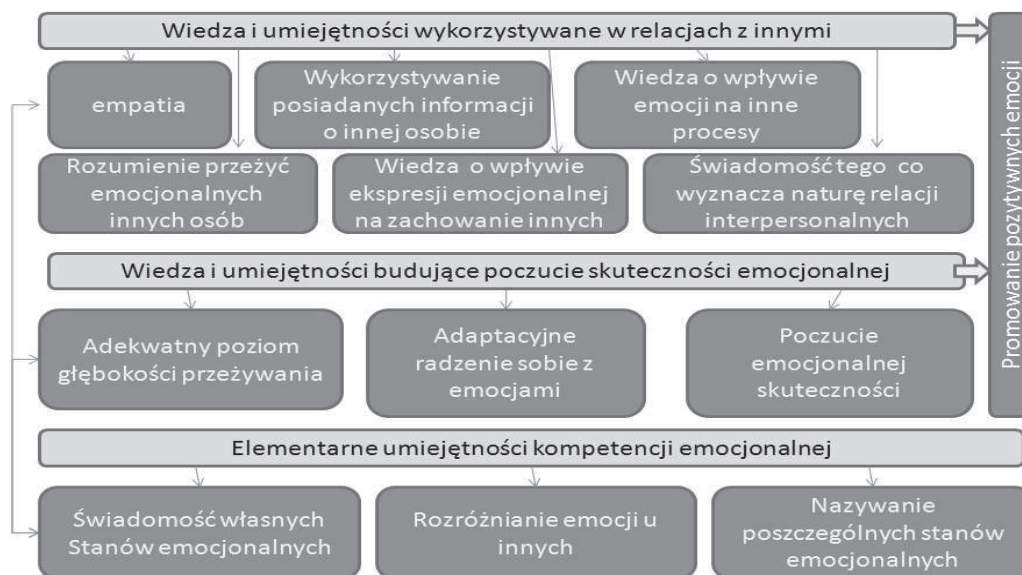
³⁶ C. Saarni, *The development*, op. cit., s. 109-117.

³⁷ M. Leopold, *Elementy składowe kompetencji emocjonalnej*, „Czasopismo Psychologiczne” 2006, nr 2, s. 191-204.

³⁸ J. Madalińska-Michalak i R. Góralska, *Kompetencje emocjonalne nauczyciela*, Warszawa 2012.

silne, ale też uświadamiać sobie dlaczego je okazuje. Niezbędne w pracy nauczyciela jest identyfikowanie emocji innych osób, a zwłaszcza uczniów. Rozpoznawanie ich mocnych stron i motywacji. Nieodzowne staje się rozwijanie umiejętności wyrażania i/lub ukrywania uczuć³⁹.

Rycina 2. Struktura kompetencji emocjonalnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Leopold, *Elementy składowe kompetencji emocjonalnej*, „Czasopismo Psychologiczne” 2006, nr 2, s. 191-204

Taki model kompetencji emocjonalnych nauczyciela opiera się na założeniu, że to nauczyciel ponosi odpowiedzialność za tworzenie odpowiedniej atmosfery sprzyjającej zaangażowaniu uczniów, bowiem myślenie, emocje i zachowanie są nierozzerwalnie ze sobą związane, a także samo uczenie się jest uwarunkowane emocjami.

Nauczyciel rozwijając swoje umiejętności intra- i interpersonalne oraz nadając nauczaniu wymiar kulturowy, może rozwinąć także umiejętność prowadzenia zajęć, które stają się ciekawe i motywujące dla uczniów oraz sprzyjają osiągnięciu sukcesu w szkole. Nauczyciel świadomy tego, w jaki sposób emocje mogą wpływać na przebieg i rezultaty uczenia się oraz funkcjonowanie ucznia w klasie szkolnej, stara się, by jego reakcje i sposób zachowania

³⁹ Ibidem, s. 123.

były źródłem pozytywnych emocji, które pozwalają uczniowi poczuć się komfortowo oraz wierzyć, że jest w stanie wiele osiągnąć. Korzyści takiego podejścia do nauczania to m.in. wyższe osiągnięcia uczniów, bardziej efektywne zarządzanie klasą, mniej problemów z zachowaniem oraz większe zadowolenie zarówno uczniów, jak i nauczycieli⁴⁰.

Na omawiany model kompetencji emocjonalnych nauczycieli składają się takie atrybuty jak: empatia (umiejętność współodczuwania i nawiązywania odpowiedniego kontaktu z uczniami), entuzjazm (zaangażowanie, zapał i gorliwość w dzieleniu się wiedzą), przebaczenie (umiejętność pozbywania się negatywnych uczuć w stosunku do innych i siebie), optymizm (pogoda ducha, radość, wiara w uczniów i osiągnięcie dobrych efektów w pracy z nimi), władza wychowawcza („duchowy” autorytet nauczyciela), budowanie pozytywnych relacji interpersonalnych, pewność siebie (tj. niezależność i umiejętność radzenia sobie z trudnościami i porażkami), sprawiedliwość społeczna (umiejętność dostrzegania i przeciwstawiania się wszelkiej nietolerancji), zaufanie (wzbudzanie zaufania i szacunek w kontaktach z uczniami), znajomość kultury uczniowskiej (wiedza o uczniach i środowisku w którym żyją)⁴¹.

Kompetentny emocjonalnie nauczyciel skuteczniej może motywować do uczenia się oraz efektywnie się z uczniami komunikować, dobrze zna środowisko uczniowskie i jest dobrze przygotowany do tego, aby zarządzać zachowaniem uczących się.

Podsumowanie

Kompetentny nauczyciel dąży do poznania i zrozumienia otaczającego go świata i samego siebie. Diagnozuje sytuacje w których się znajduje i samodzielnie podejmuje adekwatne decyzje zgodnie z tym co ceni i uważa za słuszne. Kształtuje samego siebie i otaczająca go rzeczywistość. Umie także przewidywać jak interesujące go sytuacje mogą się kształtować w przyszłości. Stara się też poznać ucznia i zrozumieć, zaakceptować jego uczucia i opinie,

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, s. 124-130.

wyzwalać jego aktywność, uwzględniać jego propozycje i pomysły oraz umożliwia mu także decydowanie o tym co ważne. Nauczyciel nie narzuca informacji o określonej treści, ale wspólnie ze uczniem odkrywa nowe znaczenia, tworzy warunki do samodzielnego konstruowania systemu użytecznej dla ucznia wiedzy. Nauczyciel stosuje różne rodzaje wsparcia (emocjonalne, wartościujące, instrumentalne i informacyjne) na wszystkich etapach rozwiązywania zadań, problemów twórczych, zarówno w pracy indywidualnej czy zespołowej.

Dzięki tak zorganizowanej przestrzeni edukacyjnej w szkole uczeń podejmuje różnorodne działania, śmiało wyraża swoje uczucia i myśli, stawia pytania, zgłasza propozycje, formułuje i rozwiązuje problemy, wybiera zadania i osoby do współdziałania, dzięki czemu wzrasta jego poczucie wpływu, sprawstwa i odpowiedzialności i możliwość dobrego przygotowania się do funkcjonowania dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości.

Bibliografia

1. Borawska-Kalbarczyk K., *Kompetencje informacyjne uczniów w perspektywie zmian szkolnego środowiska uczenia się*, Warszawa 2015.
2. Czerepaniak-Walczak M., *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Toruń 1997.
3. Czerepaniak-Walczak M., *Aspekty i źródła profesjonalnej refleksji nauczyciela*, Toruń 1997.
4. Delors J., (red.) *Edukacja – jest w niej ukryty skarb*, Warszawa 1998.
5. Denek K., *Ku dobrej edukacji*, Toruń-Leszno 2005.
6. Denek K., *O nowy kształt edukacji*, Toruń 1998.
7. Dubois D, W. Rothwell, *Zarządzanie zasobami ludzkimi oparte na kompetencjach*, Gliwice 2004.
8. Dudzikowa M., *Kompetencje autokreacyjne – możliwości ich nabywania w toku studiów pedagogicznych*, „Edukacja” 1993, nr 4.
9. Gawęł-Luty E., *Dialog podmiotów edukacyjnych a problemy współczesności*, [w:] A. Karpińska, K. Borawska-Kalbarczyk, A. Szwarc (red.), *Edukacja w perspektywie oczekiwań współczesności*, Toruń 2016.

10. Golka M., *Bariery w komunikowaniu i społeczeństwo (dez)informacyjne*, Warszawa 2008, fragment online <http://wiedzaiedukacja.eu/archives/9056>, [16.03.2013].
11. Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i bliskoznacznych*, Warszawa 2000.
12. Kwaśnica R., *Wprowadzenie do myślenia. O wspomaganiu nauczycieli w rozwoju*, [w:] *Z zagadnień pedeutologii i kształcenia nauczycieli*, „Studia Pedagogiczne” 1995, LXI.
13. Leopold M., *Elementy składowe kompetencji emocjonalnej*, „Czasopismo Psychologiczne” 2006, nr 2.
14. Madalińska-Michalak J., Góralska R., *Kompetencje emocjonalne nauczyciela*, Warszawa 2012.
15. Męczkowska A., *Od świadomości nauczyciela do konstrukcji świata społecznego. Nauczycielskie koncepcje wymagań dydaktycznych a problem rekonstrukcyjnej kompetencji ucznia*, Kraków 2002.
16. Michalak R., *Poznanie świata przyrody jako kontekst rozwoju kompetencji poznawczych trzecioklasistów*, [w:] H. Sowińska (red.), *Dziecko w szkolnej rzeczywistości. Założony a rzeczywisty obraz edukacji elementarnej*, Poznań 2011.
17. Michalik-Surówka J., *Kompetencja do uczenia się przyszłych nauczycieli – analiza jakościowa*, [w:] E. Koziół, E. Kobylecka (red.), *Kompetencje nauczyciela – stan, potrzeby, kierunki zmian*, Zielona Góra 2002.
18. Nowosad I., *Tworzenie programów szkolnych jako narzędzi doskonalenia praktyki szkolnej*, [w:] I. Nowosad, I. Mortag, J. Ondrakova, *Jakość życia i jakość szkoły. Wprowadzenie w zagadnienia jakości i efektywności pracy szkoły*, Zielona Góra 2010.
19. Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1996.
20. Palka S., *Pedagogika w stanie tworzenia. Kontynuacje*, Kraków 2003.
21. Pilch T., *Wyzwania przyszłości a wychowanie prorodzinne*, [w:] M. Chymuk, D. Topa (red.), *Edukacja prorodzinna, księga dedykowana Profesorowi Marianowi Śnieżyńskiemu*, Kraków 2000.
22. Popławska A., *Kompetencje podmiotowe uczniów wyznacznikiem dobrego funkcjonowania w dynamicznej współczesności*, [w:] A. Harbatski, E. Krysztofik-Gogol (red.) *Edukacja w perspektywie wyzwań współczesności*, Toruń 2016.
23. Popławska A., *W drodze ku pełnej podmiotowości. Kompetencje podmiotowe gimnazjalistów*, Białystok 2013.
24. Saarni C., *The development of emotional competence*, cyt. za T. Maruszewski, E. Ściagała, *Emocje – Aleksytymia – Poznanie*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 1998.

25. Sobol E. (red.), *Ilustrowany słownik języka polskiego*, Warszawa 1999.
26. Strykowski W., J. Strykowska, J. Pielachowski, *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*, Poznań 2003.
27. Szempruch J., *Pedagogiczne kształcenie nauczycieli wobec reformy edukacji w Polsce*, Rzeszów 2000.
28. Szempruch J., *Pedeutologia. Studium teoretyczno-pragmatyczne*, Kraków 2013.
29. Szempruch J., *Wsparcie nauczyciela w rozwoju kompetencji zawodowych*, [w:] B. Bugajska-Jaszczołt, J. Karczewska, A. Przychodni, E. Zyzik (red.) *Kompetentny nauczyciel wczesnej edukacji inwestycją w lepszą przyszłość*, Kielce 2013.
30. Szymański M.J., *O specyfice i znaczeniu współczesnych problemów edukacyjnych*, [w:] M.J. Szymański, B. Przybylski (red.), *W kręgu współczesnych problemów edukacyjnych*, Warszawa 2015.
31. Tucholska K., *Kompetencje temporalne jako wyznaczniki dobrego funkcjonowania*, Lublin 2007.
32. Wołoszyn J., *Wiedza kluczowym zasobem w przedsiębiorstwie*, [w:] S. Partycki (red.), *Człowiek a rynek*, Lublin 2004, tom 2.